

**О. А. Дука**, старший науковий співробітник науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби

## **ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДЕННЯ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН\* У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

*Розглянуто основи методики викладення тактико-спеціальної підготовки у навчальних закладах Державної пенітенціарної служби України у розрізі застосування традиційних та інноваційних форм методів навчання.*

**Ключові слова:** тактико-спеціальна підготовка; навчальні заняття; Державна пенітенціарна служба України; курсанти.

Однією зі складових частин професійної підготовки курсантів і слухачів відомчих навчальних закладів Державної пенітенціарної служби України (ДПтС) є тактико-спеціальна підготовка (ТСП), яка має забезпечувати їх спеціальними знаннями, навичками та вміннями, що дадуть змогу майбутнім фахівцям-пенітенціаристам (курсантам вищих навчальних закладів ДПтС) та працівникам, які навчаються (слухачам училищ професійної підготовки персоналу) чітко виконувати службові обов'язки в умовах діяльності органів і установ виконання покарань (УВП). Адже за теперішніх обставин важливе місце у забезпеченні встановленого законодавством порядку виконання та відбування покарання в УВП посідає організація та забезпечення нагляду за засудженими, належна охорона об'єктів, запобігання протиправним діям і злочинам в УВП і слідчих ізоляторах (СІЗО). Саме тому вивчення тактико-спеціальних дисциплін має потужну практичну значущість для курсантів і слухачів відомчих навчальних закладів ДПтС України й становлять найбільш вагомий складову професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС).

---

\*До тактико-спеціальних дисциплін, що вивчають у відомчих навчальних закладах ДПтС України, належать: тактико-спеціальна підготовка, спеціальна підготовка, модуль фахової компетентності.

Вагоме значення для становлення та розвитку відомчої пенітенціарної освіти в Україні мають наукові дослідження таких науковців, як О. Беца, М. Клімов [1], В. Кривуша, Т. Кушнірова, Г. Радов [2], В. Синьов [3], М. Супрун [4] (історія пенітенціарної педагогіки, соціально-виховна та психологічна робота із засудженими, проблема ресоціалізації засуджених і професійні якості пенітенціарного персоналу).

Питання вдосконалення професійно важливих якостей пенітенціарного персоналу висвітлювали В. Бадира, І. Богатирьов, О. Караман, О. Третяк, С. Чебоненко, І. Яковець та інші науковці. Дослідженню формування професійної компетентності молодшого начальницького складу персоналу ДКВС України присвятив свої праці В. Костенко. Однак проблема методики викладення ТСП у відомчих навчальних закладах ДПТС України ще не була предметом спеціального педагогічного дослідження.

Однією з важливих умов вивчення дисципліни “Тактико-спеціальна підготовка” є глибокий аналіз практики роботи відділів охорони, нагляду і безпеки органів та установ виконання покарань, установа тїсних міжпредметних зв’язків, насамперед, з такими навчальними дисциплїнами, як: “Кримїнально-виконавче право”, “Особливостї виконання покарань пов’язаних із позбавленням волї”, “Інженерно-технїчні засоби охорони та нагляду” та їн.

Предмет курсу “Тактико-спеціальна підготовка” мїстить такї основнї елементи:

порядок конвоювання та прийманнї засуджених в УВП та СїЗО;

органїзація та здїсненнї нагляду за засудженими в УВП;

органїзація та здїсненнї охорони в УВП;

забезпеченнї режиму й охорони в СїЗО;

правовї пїдстави та порядок застосування заходїв фїзичного впливу, спеціальних засобїв ї зброї в УВП та СїЗО;

тактика та порядок проведеннї обшукїв засуджених ї примїщень, оглядїв територїї УВП та СїЗО;

вивченнї та вїдпрацювання тактичних прийомїв несеннї служби особами рядового ї начальницького складу пїд час виконання службових обов’язкїв в УВП та СїЗО;

дїї персоналу у разї надзвичайних обставин.

Метою статті є розгляд дидактичних засад викладення тактико-спеціальної підготовки у навчальних закладах Державної пенітенціарної служби України у розрізі застосування традиційних та інноваційних форм методів навчання.

У вітчизняній педагогіці методи навчання розуміють як способи спільної роботи викладача і учнів, спрямовані на засвоєння курсантами, слухачами, студентами теоретичних знань, придбання практичних навичок і умінь, розвиток у них пізнавальних здібностей, формування високих моральних, ділових та професійних якостей. Серед основних методів навчання, які застосовуються у навчальному процесі відомих навчальних закладів, можна виділити:

- лекційний;
- самостійної роботи;
- обговорення навчального матеріалу;
- показу (демонстрації);
- вправи;
- дослідження;
- практичних робіт.

Ця класифікація певною мірою є умовною, оскільки під час навчання всі методи взаємопов'язані та використовуються спільно і комплексно.

Провідне місце у навчальному процесі посідає лекційний метод. Сутність цього методу полягає у тому, що викладач усно викладає основні теоретичні положення, аналізує й узагальнює їх, а курсанти й слухачі сприймають та обдумують навчальний матеріал, отримуючи у результаті спільної роботи з викладачем узагальнення і висновки.

Самостійна робота слухачів та курсантів охоплює різні напрями діяльності, здійснюваної як за завданням викладачів, так і згідно з особистими планами. Це робота з книгою, конспектом лекцій, самостійного вивчення техніки та озброєння у лабораторіях, тирах, на полігонах, тренування способів і прийомів практичних дій зі спеціальними засобами, озброєнням, приладами, вимірювальною технікою, дисплеєм, пультом ЕОМ та ін. Лише під час самостійної роботи курсанти (слухачі) можуть набуть практичних навичок і вмінь розвивати пізнавальні здібності, пам'ять, самостійне мислення, організованість, виконавчі здібності, цілеспрямованість, наполегливість у подоланні труднощів,

уміння урівноважено працювати і, головне, виробити навички та уміння з самоосвіти, самостійного “здобуття знань”.

Метод самостійної роботи найліпше забезпечує індивідуальне навчання, оскільки під час його використання вдається спрямувати пізнавальну діяльність на розвиток аналітичного мислення, творчих здібностей, утворюються сприятливі умови для повного врахування індивідуальних особливостей слухачів і курсантів, рівня довузівської підготовки, досвіду служби в пенітенціарній системі, здібностей і нахилів, працездатності та ін.

Метод обговорення навчального матеріалу застосовується як на планових заняттях і консультаціях під керівництвом викладачів, так і у навчальних відділеннях з ініціативи слухачів і курсантів (без участі викладачів). Обговорення навчального матеріалу часто проводиться у формі дискусії під час проведення різних видів навчальних занять. Метод обговорення використовується на базі попередньої підготовки з дисципліни за конкретними питаннями. Обговорення в навчальному колективі дає змогу значно поглибити й систематизувати знання, переконатися в правильності розуміння тієї чи іншої проблеми, перевірити підставу висновків, до яких прийшли курсанти та слухачі під час вивчення конкретної теми. Метод обговорення розвиває у них уміння відстоювати свої погляди і переконання.

Метод показу (демонстрації) полягає у тому, що викладач демонструє зразки техніки, озброєння, окремі пристрої, різноманітні наочні навчальні посібники, прилади, показує прийоми та дії. Важлива роль у цьому належить технічним засобам: кіно, телебаченню, імітаторам і тренажерам, ЕОМ та ін. Під час використання методу показу у слухачів і курсантів складається наочний образ предмета, явища, процесу, що вивчається, конкретно формується уявлення про пристрої озброєння, техніки, приладів та їх функціонування. Цей метод є ефективним у роботі з прищеплення практичних навичок у різноманітних діях (коли використовується принцип навчання “роби як я”). У цьому разі сам викладач повинен мати належну практичну підготовку, навички, доведені до автоматизму. Метод показу (демонстрації) багато в чому сприяє активізації уваги, розумової пізнавальної діяльності курсантів та слухачів, підвищує ефективність використання навчального часу.

Метод вправ складається з багаторазового свідомого повторення розумових і практичних дій в умовах послідовного ускладнення обставин для формування та закріплення навичок і вмінь. Важлива роль належить усвідомленим діям, урахуванню умов, в яких вони здійснюються, об'єктивному врахуванню досягнених результатів, розумінню причин допущених помилок і баченню шляхів подолання ускладнень. Вагоме значення у вправах мають вказівки викладача, що супроводжуються наочним показом, а також самоконтроль курсантів (слухачів).

Існують загальні умови, дотримання яких сприяє успішному перебігу вправ. Це – активна і свідома участь курсантів (слухачів) в обробленні тих чи інших питань, систематичність і послідовність проведення вправ, їх різноманітність і поступове ускладнення, гнучкий контроль за виконанням, внесення духу змагання, максимальне наближення умов виконання вправ до реальних обставин.

Ефективним є дослідницький метод навчання, що спирається на метод самостійної роботи під час спрямовуючої ролі викладача. У цьому разі курсанти та слухачі беруть участь у процесі здобуття нових наукових знань або отримання нових експериментальних даних, утворення пристроїв, приладів та ін. У процесі дослідження набувають навичок з підготовки наукових статей, звітних матеріалів й інших науково узагальнених праць, розвивають почуття нового, навчаються проведення винахідницької та раціоналізаторської роботи.

Дослідницький метод навчання застосовується у системі наукової роботи, а також під час виконання курсових робіт, підготовки рефератів, на семінарських заняттях, виконання інших завдань навчального характеру. Цей метод ефективно використовують за активними формами навчання, дає змогу вдало поєднувати колективні форми з індивідуальним підходом.

Метод практичних робіт використовують під час різного роду практик, стажування курсантів (слухачів). Використовуючи ці методи, курсанти й слухачі набувають та вдосконалюють різноманітні практичні навички, при цьому вони наочно бачать й уявляють результати своєї праці [5, с. 116–119].

Найважливішою частиною навчального процесу у відомчих навчальних закладах ДПтС України, у ході якої реалізуються дидактичні принципи і методи навчання, є

навчальні заняття. На них здійснюють подання і засвоєння теоретичних основ навчання, а також прищеплення слухачам та курсантам практичних навичок і вмінь за спеціальністю.

Навчальні заняття з ТСП проводять у різних організаційних формах: лекції, семінари, практичні заняття та самостійна робота курсантів і слухачів.

Зокрема, метою лекційних занять є системне викладення навчального матеріалу, змістовне роз'яснення положень окремої теми предмета ТСП.

Мета семінарського заняття – перевірка поглиблення та закріплення теоретичних знань, отриманих під час лекцій, напрацювання у слухачів та курсантів навичок вербальної комунікації. На заняттях проводяться шляхом творчі обговорення, а також вільні дискусії під керівництвом викладача.

Практичні заняття – форма навчального заняття, на якому викладач організує детальний розгляд курсантами та слухачами окремих теоретичних положень ТСП та формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання слухачем чи курсантом відповідно до завдань, що сформульовані.

Самостійна робота курсантів дає змогу прищепити їм навички індивідуальної роботи з документальними матеріалами, літературними джерелами, нормативно-правовими актами.

Перевірку якості засвоєння навчального матеріалу забезпечують такими основними формами контролю, як поточний контроль та підсумковий (екзамен чи залік).

Методи, форми й засоби навчання обираються відповідно до специфіки навчального предмета й окремої теми [6, с. 12].

Для проведення кожного заняття складається методичне розроблення, в якому вказані тема, навчальна мета, учасники, місце і час проведення, викладені організаційно-методичні вказівки, план проведення заняття.

Важливу роль у забезпеченні навчального процесу відіграють засоби навчання, до яких належать: друковані методичні засоби – підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали – картки завдання, навчальні інструкції, навчальні алгоритми та ін.;

наочне приладдя: натуральне – обладнання, прилади, інструменти, матеріали, зразки тощо; образне (зображувальне) –

фотографії, репродукції картин художників, плакати; знаково-символічне – знакові моделі, графіки, схеми, таблиці та ін.;

технічні засоби навчання: інформаційні – відеоапаратура (телевізор, кінокамера, комп'ютери, кінопроектори тощо), аудіоапаратура (магнітофони), проєкційна апаратура (мультимедійний проєктор, інтерактивна дошка); контролюючі – тренажери для підготовки до заліків та іспитів, прилади для діагностики пізнавальних процесів і властивостей особистості (комп'ютерні діагностичні методики) [6, с. 11].

Для ефективного проведення занять з ТСП, крім спеціалізованих навчальних посібників та літератури, важливо використовувати наочні засоби навчання: презентації у форматі “PowerPoint”, навчальні відеофільми, стенди, макети, муляжі, спеціальні засоби, навчальні полігони. Поряд із цим пріоритетним напрямом розвитку викладання тактико-спеціальних дисциплін у відомчих навчальних закладах ДПтС України можна вважати впровадження у навчальний процес інтерактивних методів навчання: групові вправи, ділові ігри, відтворення і розгляд ситуативних завдань.

Особливою умовою розвитку методики викладання курсу “Тактико-спеціальна підготовка” у відомчих навчальних закладах ДПтС України можна вважати впровадження занять у формі ділових ігор, тобто як форми активного навчання.

Ділові ігри є імітаційними методами рольового навчання. Вони активізують процес засвоєння знань, навичок і вмінь. Максимальної наближеності до реальної і практичної діяльності керівників та спеціалістів досягають шляхом використання моделей реальних службово-практичних систем. Учасники гри виступають у різноманітних ролях і приймають управлінські рішення, які узгоджують з інтересами цих ролей. Найчастіше гравцям доводиться приймати рішення у конфліктних ситуаціях. Під час проведення ділових ігор виникає можливість отримання зворотного зв'язку. Під час гри людина може не лише здобути нові уміння, а й експериментувати з різноманітними стилями відносин між партнерами.

Навички подолання конфліктних ситуацій можуть переноситися з ігрової ситуації до реального життя, сприяючи

розв'язанню міжособових проблем, що виникають не лише у фаховій сфері.

Непередбачуваність ділової гри робить її специфічною формою пізнавальної діяльності. Ділові ігри підвищують результативність навчання за рахунок глибини і швидкості засвоєння інформації, дають змогу в короткий термін опанувати методами прийняття рішень [7, с. 190].

Наведемо, як приклад, модель практичного заняття з ТСП із застосуванням наочних засобів навчання та інтерактивних методів навчання на тему “Обладнання кримінально-виконавчих установ та внутрішній порядок”.

*Навчальна мета:*

закріпити знання слухачів щодо теоретичних питань заняття;

сформувані у слухачів фахову компетентність щодо обладнання УВП, використання ІТЗО;

сформувані у слухачів фахові здатності та практичні навички для доброякісного виконання ними службових завдань;  
перевірити рівень засвоєння слухачами теоретичних питань теми.

*Місце проведення заняття:* навчальний полігон, навчальна аудиторія.

*Час проведення заняття:* 2 год (академічних);

*Навчально-матеріальне забезпечення заняття:*

*1. Технічні засоби навчання:*

мультимедійний проектор;

ПК або ноутбук;

фліпчарт, маркери, ватмани.

*1. Навчально-методичне забезпечення заняття:*

КВК (30 примірників);

посібник “Організація нагляду за засудженими в КВУ” (30 примірників);

збірник нормативно-правових актів з питань діяльності КВС України (30 примірників);

макет ВК, макет забороненої зони, макет КПП (навчальний полігон);

відеофільм “Інженерно-технічні засоби охорони, нагляду і контролю”.



*Структура заняття:*

<b>№ з/п</b>	<b>Розділи заняття</b>	<b>Розрахунок часу (у хвиликах)</b>
<i>I</i>	<i>Вступна частина</i>	5
<i>II</i>	<i>Основна частина</i>	80
	Розгляд навчальних питань: 1. Обладнання внутрішньої забороненої зони ВК. 2. Обладнання зовнішньої забороненої зони ВК. 3. Інженерно-технічні засоби охорони, нагляду і контролю.	40
	Перегляд навчального відеофільму: “Інженерно-технічні засоби охорони, нагляду і контролю”.	25
	Проведення тест-опитування.	15
<i>III</i>	<i>Заключна частина</i>	5
	<b>Усього:</b>	<b>90</b>

*Перебіг заняття:**I. Вступна частина (5 хв)*

викладач шикує слухачів на навчальному полігоні;  
привітання зі слухачами;  
доповідь командира взводу та перевірка наявності слухачів, готовності матеріального забезпечення заняття.  
доведення теми заняття, навчальних питань, мети заняття та порядку проведення заняття.

*II. Основна частина (80 хв)**1. Розгляд навчальних питань**Організаційно-методичні вказівки*

Перші 45 хв заняття проходять на навчальному полігоні ТСП.

Усі навчальні питання розглядають з допомогою методу роботи в групах.

Для розгляду навчальних питань викладач розподіляє слухачів на три групи, пояснює порядок роботи у групах (слухачі повинні побудувати свою роботу таким чином, щоб у

висвітленні питання була задіяна максимальна кількість членів групи). Викладач ставить завдання:

*першій групі* – обговорити питання “Обладнання внутрішньої забороненої зони ВК”.

*Завдання:*

*використовуючи макет забороненої зони навчального полігону*, розповісти про особливості обладнання внутрішньої забороненої зони елементами ІТЗО;

*другій групі* – обговорити питання “Обладнання зовнішньої забороненої зони ВК”.

*Завдання:*

*використовуючи макет забороненої зони навчального полігону*, розповісти про особливості обладнання зовнішньої забороненої зони елементами ІТЗО;

*третьій групі* – обговорити питання “Інженерно-технічні засоби охорони, нагляду і контролю”.

*Завдання:*

*використовуючи макет забороненої зони, транспортного КПП навчального полігону*, розповісти про особливості обладнання інженерно-технічними засобами охорони, нагляду і контролю УВП;

Час: 15 хв (5 хв – інструктаж груп, 10 хв – робота у групах).

Слухачі обговорюють поставлені запитання, розподіляють між собою ролі, з'ясовують деталі побудови відповіді на запитання. За командою викладача відповідають, виконують поставлене завдання.

У кінці кожної відповіді викладач підбиває підсумок. Акцентує увагу слухачів на ключових моментах відповіді.

Оцінює відповіді слухачів, які відповідали, та учасників груп.

У кінці викладач підбиває підсумок. Дас вказівку взводу перейти до навчальної аудиторії.

Час: 25 хв (розгляд питань).

Наступні 45 хв практичного заняття проходять в навчальній аудиторії.

2. Перегляд навчального відеофільму “Інженерно-технічні засоби охорони, нагляду і контролю”.

*Організаційно-методичні вказівки*

Викладач робить вступ до перегляду відеофільму, указує слухачам на ключові моменти та питання, на які необхідно звернути особливу увагу під час перегляду. Викладач демонструє слухачам навчальний відеофільм. Слухачі уважно дивляться відеофільм. Після перегляду викладач відповідає на запитання слухачів, роз'яснює незрозумілі моменти. Слухачі обговорюють та ставлять запитання.

Час: 25 хв.

*3. Проведення усного опитування за тест-карткою*

*Організаційно-методичні вказівки*

Викладач для закріплення матеріалу теми, вибірково проводить опитування слухачів згідно з тест-картки. Коментує відповіді, звертає увагу на допущені помилки, у разі неправильної відповіді дає змогу відповісти чи доповнити іншим слухачам.

Після закінчення опитування оцінює відповіді слухачів.

Час: 15 хв.

*III. Заключна частина (5 хв)*

викладач нагадує тему та мету заняття, навчальні питання, які були розглянуті на занятті;

викладач підбиває підсумок, звертаючи увагу слухачів на те, що *чітка організація суворо регламентованого внутрішнього розпорядку у виправних колоніях є запорукою недопущення протиправних дій з боку засуджених, дотримання ними розпорядку дня та вимог режиму в'язниці. Належне обладнання об'єктів УВП забезпечує надійність охорони та підвищує ефективність діяльності персоналу ДКВС;*

аналізує роботу слухачів на занятті, оголошує оцінки;

завдання на самопідготовку: опрацювати тему 1 посібника "Організація нагляду за засудженими у КВУ", ст. 19–22;

відповіді на запитання слухачів.

Аналізуючи наведену вище модель проведення практичного заняття, можна зробити висновок про те, що ефективність засвоєння навчального матеріалу курсантами й слухачами залежить від умілого застосування та поєднання у навчальному процесі традиційних та інноваційних методів навчання. Проводячи заняття, викладач має застосовувати якомога ширшу палітру дидактичних засобів, що, в свою чергу,

забезпечить високий рівень викладання курсу “Тактико-спеціальна підготовка” у навчальних закладах ДПтС України.

Застосування наведених форм і методів викладання в їх взаємозв’язку та взаємодоповненні сприятиме підвищенню ефективності формування професійної компетентності курсантів і слухачів навчальних закладів ДПтС України.

### Список використаних джерел

1. Науково-педагогічні проблеми розвитку відомчої педагогічної освіти у сучасних умовах / О. В. Беца, Н. В. Климов, В. М. Синьов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : МП “Леся”, 2001. – № 6. – С. 163–180.

2. Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1997. – № 1(2). – С. 5–10.

3. Синьов В. М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарної теорії і практики / В. М. Синьов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : КІВС, 1996. – № 1. – С. 17–24.

4. Супрун М. О. Основи професійного самовиховання майбутнього співробітника МВС України : навч. посіб. / Супрун М. О. – К. : КІВС, 1998.

5. Ануфрієв М. І. Вищий заклад освіти МВС України : наук.-практ. посіб. / Ануфрієв М. І., Бандурка О. М., Ярмиш О. Н. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1999. – 369 с.

6. Методика викладання психології у вищій школі : навч. посіб. / Бойко-Бузиль Ю. Ю., Горбенко С. Л., Супрун М. О. та ін. – К. : Атіка, 2012. – 272 с.

7. Тактико-спеціальна підготовка працівників ОВС України : навч. посіб. / Банах С. М., Булачек В. Р., Винярчук І. С., Йосипів Ю. Р. та ін. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 300 с.